

hogy Ligeti Lajos utolsó műve a magyar őstörténeti kutatás értékes segédeszköze marad.

Czeglédy Károly

Barta János
(1901–1988)

Nehéz örök nyugalomban elképzelni őt. Gondolatokat, felismeréseket, koncepciókat pazarló bőségben látázó fényes szellemét mindvégig hatalmas intellektuális éhség, tudásszomj ragyogtatta. Gazdagsága, mélysége, szellemének elevensége szinte fárasztó volt, pedig vigyázott arra, hogy érthetően, szabatosan fejezze ki a bonyolult, elvont gondolatokat is. Halála előtt két nappal még újabb tanulmányt kezdett diktálni legkedvesebb költőjéről, a vele karakterben is oly rokon Arany Jánosról...

Mélyből küzdötte föl magát a csúcsra. A szentesi tanyai fiú emelkedett szaktudományát megújító, nagy hatású irodalomtudóssá. Végül, élete alkonyán a Magyar Tudományos Akadémiának is rendes tagja lett, de ennél sokkal fontosabbnak tudta azt, hogy határozott körvonalú esztétikát és irodalomszemléletet teremtett.

Az Eötvös Kollégium magyar–német szakos hallgatója elmélyült irodalomismeretével, egyéni látásmódjával érdemelte ki Horváth János elismerését. Első irodalomtörténeti tanulmányát is ő közölte 1925-ben a Napkeletben. De midőn megbecsüléssel szölt az új nézőpontú *Bánk bán*-elemzésről, azt is előre megjósolta, hogy tanítványának nem lesz könnyű útja, mert Magyarországon az új eszméket többnyire golyózáporral fogadják. Az irodalomtól azonban előbb a filozófia, majd a pszichológia vonta el Barta Jánost. Berlinben a századelő értékfilozófiáit tanulmányozta, majd Bergson, később az egzisztencializmus vonzotta. Heidegger főművéről ő írta magyarul az első bírálatot. A filozófusoktól kapta azt a meggyőződést, hogy az életet és a művészetet értékek differenciálása, a személyiség bensőjében kialakított értéktudat nélkül igazán megérteni és megítélni nem lehet. A pszichológia, közelebbről a karakterológia nyomán alakult ki az az eszméje, hogy a személyiségnek, s így az általa teremtett műalkotásnak is van valamiféle belső rendezőelve, világnézeti magja, olyan fókusz, melyben összefutnak meghatározó vonásai, találkoznak erővonalai.

Mű, érték, személyiség így találnak egymásra Barta János irodalomszemléletében. A kezdetben szertelennek látszó tájékozódás eredménye sokoldalúan megalapozott egyéni karakterű irodalomszemlélet kialakítása lett, melyben az esztétikum és az emberi jelentőség szétválaszthatatlanul összekapcsolódik. Barta János tanulmányai azt az egységes rendezőelvet keresik a műalkotásban s az írói életműben egyaránt, mely a világnézetből, morális és esztétikai elvrendszerből teremődik meg. Így alkotott emberérdekű – jelentős emberi tartalmakat a művészi szférában megérteni és megértetni képes –, „élményi esztétikát”. Hangsúlyozta, hogy mivel a műalkotás a személyiség megnyilatkozásának különleges produktuma, tudományosan megközelelni csak a megértés felől kiindulva lehet. Magából a műből kell kiolvasni a koncepciót. Az irodalomértés ezért a gondolkodás, beleézés és nyelvi megragadás művésze. Az irodalomtudománynak a tudomány és művészet lehetőségeit kell együtt kamatoztatnia. A műből kiolvasott koncepciónak magából a műből részletekbe me-

nően is igazolhatónak kell lennie. Az intuíciót Barta János így emelte aztán az elmélet fényével a tudomány rangjára. Mindig a műegészéből indult ki, s a részletekben is bizonyosságot találva, magasabb hatványon ugyanoda jutott vissza. Szemléletének kulcsfogalma az „átvilágítva megérteni”. Ezért mondhatta, hogy tudományos pályájának legnagyobb élménye maga a tudományos munka: a sejtelen, a keresés, a gyötrődés, a megoldás felvillanása, a titok megérzése és fogalmi átvilágítása.

Ez pedig elválaszthatatlan az értékeléstől, hiszen a mű rendezőelve világnézetet tükröz: állásfoglalást a létrendben és az értékek rendjében. Barta János a jelentős műben jelentős emberi ügyek megjelenését is fontosnak tudta. A nagy író fő ismertető jegyének az „egzisztenciális mélységet” tekintette, a lemerülést „az emberi lét komorabb szintjeibe”. Sokféle szépségre, sokféle értékre figyelt, de leginkább azok az alkotók foglalkoztatták, akikben felfedezte a „mélységperspektívát”. Akkor mozgott leginkább otthonosan szaktudományában, amikor bonyolult jelenségekkel került szembe. Ilyenkor – a stílusán is érzékelhető – élvezte a küzdelmet. A súlyos szépségek vonzották. Érzékenyen tett különbséget a tökéletes műalkotások között is azon az alapon, hogy az alkotó mennyit hoz felszínre „az emberi lét morális és egzisztenciális mélységeiből”. Érték szemléletében különleges helyet biztosított a bensőség-értéknek is: meggyőzően bizonyította, hogy a speciális esztétikai értékek mellett a műben ábrázolt, tükröztetett erkölcsi eszmék, magatartásmódok, gondolati mélységek, közösségi érzések, az alkotó által átélt szépség, életerő mélyebb emberi jelentést adnak a műnek, s ez is szerves részévé válik az esztétikumnak.

Amikor negyedszázados középiskolai tanári munka, s rövid pesti egyetemi tanítás után 1951-ben Barta János a Kossuth Lajos Tudományegyetem professzora lett, szinte természetszerűleg ütközött a dogmatikus irodalomszemlélet korlátaiba, s úgy érezte magát, mintha felnőtt létére gyerekruhába kényszerítették volna. Irodalmi élményeit, tapasztalatait nem tudta, s nem is akarta belegyömöszölni a vulgármarxizmus szűkös fogalomrendszerébe. Igazságszerető szenvedélye, morális keménysége, szigorúsága folytán így került olyan elméleti viták középpontjába, melyek alapján a marxista esztétika alapvető elveinek revíziójában marasztalták el. Egyes nézeteit még 1960-ban is – a tudománytól olyan idegen – „ellenséges” jelzővel minősítették. A kezdetben elítélt, majd közkinccsé lett nézetei miatt rásütött bélyegek örökre rajta maradtak. Ezeknél fontosabb, hogy a magyar esztétikai gondolkodás újabb történetében Barta János nevéhez fűződik a dogmatikus szemlélet elleni első komoly tiltakozás. Előbb az örök realizmus teóriáját cáfolta meg 1954-ben, a következő évben pedig *A romantika mint esztétikai probléma* című tanulmányával – irodalmi funkcióelméletének árnyalt kifejtése révén – az irányzat, módszer és stílus elméleti kérdéseinek új szempontú megvilágításával a stílustörténeti elv következetes, összetett érvényesítését készítette elő. Ezután a tükrözés-vitát indította el, majd az érték-vita folyamán lépett túl azon a szemléleten, amelyik a műalkotást csupán a valósághoz való viszonyulás szempontjából vizsgálta.

Tudós egyéniségében az irodalomtörténész és az esztéta egymást erősítő egyége teremtdőtt meg. Több mint hat évtizedes alkotói pályája során a magyar irodalomtörténet hatalmas területeit világította meg új fényvel, egyéni látásmóddal. Különösen gazdagon tárta föl szűkebb szakterületét, a XIX. század második felének magyar irodalomtörténetét. Három állócsillagáról, Arany Jánosról, Kemény Zsigmondról

és Madách Imréről monográfiákat és monográfiákkal felérő tanulmányfüzeteket tett közzé, de a korszak minden jelentős alkotójáról kifejtette eligazító nézeteit. Emellett Mikes, Berzsenyi, Kazinczy, Katona, Vörösmarty, Kosztolányi, Ady, Móricz, Tóth Árpád, Babits, Kassák és sok más alkotó, valamint sok-sok elméleti kérdés is gondolatébresztő tanulmányok írására ösztönözte. Minden titok érdekelte őt, amiből fontos emberi-művészi üzenetet bonthatott ki.

Szemléletének sugárzó belső egysége volt, mégis folyton frissítésén, gazdagításán munkálkodott. Izgató, kedves hőseihez vissza-visszatért az újabb elméleti fölismerések birtokában; a tudomány természetének tartotta a soha-meg-nem-elégedést. Így találta meg például életének nyolcadik évtizedében Arany János sokoldalú gazdagságának esztétikai kulcsát az epikus dimenziók változtatásában, így értette meg Ady Isten-élményének természetét a szubkortikális szféra erősségében...

Monográfiái és tanulmánykötetei – *Az ismeretlen Madách, Madách Imre, Arany János – Élmény és forma, Költők és írók, Klasszikusok nyomában, Évfordulók, A pálya ívei, A pálya végén* – valamint egyetemi jegyzetei az irodalomtörténet, irodalomelmélet és esztétika tárgyköreiből az irodalomtudomány méltóságát is őrzik. Barta János olyan irodalomszemléletet adott óráin és tanulmányaiban, melynek higgadt összetettsége és emberi mélysége világszemléletet formáló erő. Az irodalmat, a művészeteket az értelmesebb emberlét nélkülözhetetlen támaszai gyanánt értelmezte. Ezért sohasem szaktudományának válságáról, mai lebecsüléséről elmélkedett, hanem serényen munkálkodott mindhalálig eme emberérdekű művészettudomány méltó eredményeiért. Szemléletének mélyen megalapozott benső biztonsága és nyitottsága folytán érdeklődéssel, de bölcs mértéktudással fogadta szaktudománya újabb s újabb – megváltónak hitt – kísérleteit. A múlt divatok meg sem érintették, pedig újtó volt a szó legnemesebb értelmében. Alapműfajának maga is a kezdeményező tanulmányt és a korrigáló koncepció-bírálatot tartotta.

Jelleme, tudása, módszere biztonságot sugárzott. Az általa megmutatott értékek beépítik őt is a múlhatatlanság szerkezetébe: mert a művekhez visszasugárzón hozzákapszódik a róluk való gondolkodás minősége is. Barta János nagy ember volt, a gondolkodás és megértés művésze, az értelmesebb emberlét hű sáfára. Őrszavai romolhatatlan fényvel világítanak.

Görömbei András